

РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Національний університет «Острозька академія»

Анотація. У статті розкривається процес формування розвідки ОУН на початку Другої світової війни. Визначено основні завдання розвідувальної діяльності в даний період. Проаналізовано структуру розвідки, тактика, сили і засоби ведення, форми і методи збору розвідувальних даних.

Ключові слова: розвідка, ОУН, Друга світова війна.

Abstract. The article reveals the process of formation of OUN intelligence at the beginning of the World War II. In this article are defined the main tasks of intelligence activities in this period and analyzed the structure of intelligence, tactics, forces and means of conducting, forms and methods of collecting intelligence data.

Key words: intelligence, OUN, World War II.

З початку Другої світової війни з'явилися ознаки того, що в ній братиме участь і Радянський Союз, а, значить, театр воєнних дій поширяться на його територію. Розвиток військових подій допускав різні варіанти особливих обставин для визвольних змагань в Україні. ОУН мусила підготуватися до масштабного розгортання збройної боротьби. Через те в її тодішній діяльності провідне місце посіла розвідувальна діяльність. Вона зосередилася, в основному, на західних окраїнних землях, а також у Кракові.

Головним координаційним органом повстансько-підпільної боротьби став Краківський центр (провід) ОУН, котрий за тих історичних умов фактично перетворився на керівний орган ОУН у цілому. 10 березня 1940 р. він виокремив зі свого складу Повстанський штаб на чолі з Д. Грицаєм (Перебийнісом) для керівництва підготовкою збройного виступу. Розвідку штабу очолив М. Лебідь. Передбачалося відкриття філій штабу в Галичині та на Волині, збирання інформації про реальні можливості підпілля на ЗУЗ, настрої населення, радянські оперативно-військові сили, польські та єврейські організації в регіоні.

У лютому 1939 р. мережу підпілля в Західній Україні очолив М. Тураш (Грабовський), який висунув завдання активізації як нелегальної, так і пропагандистської діяльності націоналістів. Утворюється замість розгромленої польськими спецслужбами нова крайова ексекютива (КЕ) ОУН. У її складі вперше заснували референтуру Служби безпеки (СБ) під проводом Б. Рибчука. Хоча як окремий орган вона вперше була сформована в лютому 1939 р., проте вже 20 березня цього року у Львові під час проведення в Національному музеї Конгресу українського студентства Б. Рибчук разом із 80-ма студентами був арештований польською поліцією. На цьому процес формування СБ дещо призупинився [1, с. 5].

Подальша діяльність СБ була пов'язана з організаційним розколом в ОУН. Його передумови до нього сформувалися ще в першій половині 1930-х рр., коли КЕ ОУН, усупереч вказівкам Є. Коновальця, все більше схилялася до самостійної тактики, основаної на екстремальних діях. Переживши глибоку політичну кризу, ОУН розкололася на початку 1940 р. на два самостійні націоналістичні угруповання: ОУН (революційна) на чолі зі Степаном Бандерою, до якої прилучилася радикальна, молодіжна більшість Організації, і ОУН (мельниківська), що складалася з поміркованих інтегральних націоналістів – прихильників Андрія Мельника. «Обидві частини колишньої могутньої Організації, – з гіркотою відзначав один з активних оунівців того часу Зиновій Книш, – з жагучим фанатизмом змагалися за виключність і перемогу. Одна і друга нав'язували до спадщини націоналістичного руху за перше десятиліття від заснування ОУН, відмовляли собі взаємно права на існування і вважали себе єдиними представниками націоналістичного світогляду, континуаторами діла політичного визволення і державного виродження української нації під новими прапорами українського націоналізму» [8, с. 3].

У цей час головна увага зосереджується на відновленні організаційних структур, в яких уже було передбачено діяльність спецслужби, котра поки що повинна була опиратися на мережу розвідників. У кожному населеному пункті оунівці планували утворити «трійку», до складу якої входили б: а) станичний провідник; б) заступник станичного, котрий одночасно був військовиком; в) суспільник, який виконував культурно-просвітню роботу.

Якщо чисельність організації на селі перевищувала 10 осіб, передбачалися посади:

- 1) станичний провідник (керував підпільною роботою в селі, контролював інших підпільників, підтримував контакти з вищим керівництвом);
- 2) заступник станичного (керував підпільною роботою в селі за відсутності станичного, виконував доручення організаційного характеру);
- 3) військово-вишкільний референт (здійснював військову підготовку серед підпільників, викладав польову службу, способи використання зброї та вибухівки);
- 4) суспільний референт (вів культурно-просвітню роботу);
- 5) магазинер (завідував господарчою частиною, зберігав зброю, літературу та ін.);
- 6) розвідник (вивчав настрої серед селян і підпільників, виявляв радянсько-партійний актив, осіб, які співпрацювали з НКВС і міліцією, складав «чорні списки»);
- 7) зв'язковий (могло бути декілька осіб які, доставляли кореспонденцію, інструкції, супроводжували людей, котрі йшли по підпільній лінії зв'язку).

У залежності від обставин, станичний міг виконувати функції суспільного або військового референтів, а розвідник – функції зв'язкового [2, с. 30].

Три станиці утворювали підрайон, наприклад, у 1940–1941 рр. до складу Локачинського підрайону входили станиці: Локачі, Вуйма, Твориничі. Очолював підрайон провідник, який обирав станичних. До складу проводу також входили заступник підрайонного та зв'язковий. Три підрайони утворювали районний провід ОУН. До нього входили: районний провідник, його заступник, військовий референт, розвідник і зв'язкові. Районний розвідник особисто звітував перед повітовим розвідником [1, с. 7].

Підрайонні ланки включали по 4 – 5 станичних організацій (в населених пунктах). На них покладалися, зокрема, завдання підтримки мобілізаційної готовності 40 – 70 учасників майбутнього повстання, здобуття зброї, організація військової підготовки та збір розвідувальної інформації. Найнижчою ланкою були «звена» по 3-5 підпільників. У кожному населеному пункті передбачалося мати розвідника. При підпіллі існував молодіжний резерв («Юнацтво») та окрема жіноча сітка. Як свідчили вилучені НКВС УРСР документи заступника шефа референтури зв'язку КЕ Марти Грицай, до вересня 1940 р. рух Опору в регіоні нараховував близько 5,5 тис. активних членів, майже 14 тис. симпатиків. У 1939 – червні 1941 рр. радянською стороною було конфісковано під час антиповстанських операцій 7 гармат, 200 кулеметів, 18 тис. гвинтівок, 7 тис. гранат.

Від трьох до п'яти районів утворювали повітовий провід ОУН, до складу якого входили: 1) провідник (керував підпільною роботою в районах; 2) заступник; 3) начальник штабу (керував військовою роботою, мобілізацією на випадок повстання, очолював військові загони; 4) помічник начальника штабу; 5) вишкільник (керував військовою підготовкою підпільників); 6) розвідник (керував розвідниками, виявляв розташування і озброєння військових частин Червоної армії в повіті; 7) референт безпеки (вів підготовку міліції, збирав і аналізував «чорні списки»; 8) зв'язковий (зв'язкові); 9) суспільний референт; 10) комендант запілля (тимчасово, на випадок повстання керував відділами держустанов, сільрад, міліції, банків, кооперативів, закладів торгівлі в повіті).

Від трьох до п'яти повітових проводів утворювали окружний провід ОУН, до складу якого входили: 1) провідник; 2) заступник; 3) військовий референт; 4) суспільний референт. Від двох до п'яти окружних проводів ОУН утворювали обласну ексекутиву (провід) ОУН, яка підпорядковувалася КЕ ОУН, а та, своєю чергою, Проводу ОУН.

Референтура розвідки КЕ ОУН, яку очолив М. Матвійчук («Лук»), складалася з відділів політичної та військової розвідки. На чолі ж всієї структури був Центральний Провід ОУН [5, с. 190].

Референтура розвідки КЕ складалася зі спеціалізованих підрозділів. Відділ політичної розвідки вивчав адміністративні, партійні та комсомольські органи, інші легітимні установи, настрої населення, виявляв активістів серед місцевого населення. Відділ військової розвідки збирав відомості про Червону армію та правоохоронні органи. Пріоритетною вважалася інформація про дислокацію та бойові можливості бронетанкових, артилерійських, авіаційних частин, аеродроми, засоби протиповітряної оборони, склади озброєнь, залізниці та засоби зв'язку, мобілізаційну систему. Бралися на облік співробітники органів НКВС, вивчалися їх особисті якості, реєструвалися члени

їхніх сімей, складалися плани приміщень правоохоронних органів, переліки номерів службових автомобілів [9, с. 116].

Розвідувальна робота спиралася на розгалужену мережу інформаторів. Як правило, розвідувальні референтури територіальних проводів мали на зв'язку 5 – 20 резидентів з найбільш підготовлених підпільників. Резиденти вербували інформаторів з-поміж населення, узагальнювали інформацію та передавали її конспіративними лініями зв'язку по вертикалі. За словами Г. Пришляка, ним особисто було запроваджено у Львові чотири резидентури (понад 20 розвідників), придбано 5 явочних квартир. Як засвідчив заарештований НКВС у березні 1940 р. М. Матвійчук, зібрана в регіоні інформація узагальнювалась і передавалась до Краківського центру, і далі – німецьким спецслужбам [4, с. 142].

У серпні 1940 р. Повстанський штаб поширив «Єдиний генеральний план» повстання (відомий ще як «Мобілізаційний план», доповнений і конкретизований в інструкції Проводу ОУН від 5 березня 1941 р.). Серед головних завдань із підготовки збройного виступу передбачалося «вивчення терену і ворога». За планом, запроваджувалися військові штаби «оперативних територій», на базі яких з початком бойових дій розгорталися повстанські полки. При кожному штабі передбачався «старшина розвідки і безпеки» (куратор оперативних підрозділів). Йому підпорядковувалися:

- відділ «довірених», тобто мережа інформаторів у населених пунктах, державних установах, на підприємствах і об'єктах транспорту;
- відділ «летючих» (3-5 осіб), які залежно від ситуації направлялися для додаткової розвідки об'єктів зацікавленості повстанців або на виконання інших оперативних доручень;
- відділ з вивчення повідомлень засобів масової інформації;
- відділ безпеки, до якого входили польова жандармерія, польовий суд і цензура.

Про спрямованість планів підпілля свідчить той факт, що вже у грудні 1939 р. органи НКВС викрили підготовку збройного повстання в регіоні. Для зриву повстання провели першу оперативно-військову операцію, заарештували понад 900 осіб за підозрою у причетності до ОУН. Наказ НКВС УРСР № 001353 від 5 листопада 1939 р. відносив «найшвидше очищення західних областей України від ворожих елементів» [7, с. 330].

Лише з 1 січня до 15 лютого 1941 р. у Західній Україні було ліквідовано 38 груп ОУН (273 учасники), затримано 747 нелегалів, убито 82 та поранено 35 підпільників (при цьому загинуло 13 і дістало поранення 30 оперпрацівників радянських органів держбезпеки. Активізація терористично-бойових виступів підпілля ОУН спостерігала у першій половині 1941 р. Якщо у січні – лютому зафіксовано 17 терактів, то у квітні того ж року підпілля провело 38 терористичних актів проти представників влади, військовослужбовців, активу, у травні – 58 (убито 57 і поранено 27 осіб).

Загалом у 1940-1941 рр. радянськими органами і військами НКВС-НКДБ викрито декілька десятків великих націоналістичних організацій, на кордоні затримано понад 400 емісарів, ліквідовано понад 200 розвідувально-диверсійних груп ОУН, що намагалися прорватися через кордон [9, с. 354].

Референтура безпеки Крайового проводу на ЗУЗ виконувала функції виявлення та припинення діяльності агентури противника, виконання диверсійно-терористичних акцій, охорони конспіративних нарад проводу, виготовлення фальшивих документів прикриття.

Навчальний матеріал для співробітників СБ визначав конкретні напрями їхньої оперативної діяльності:

- «протимосковсько-більшовицький» (радянські органи держбезпеки);
- «протипольський» (польське підпілля);
- «інші чужонаціональні чинники»: а) поляки; б) румуни; в) угорці;
- «внутрішньоорганізаційний» (підтримка внутрішньої безпеки в ОУН та СБ, зокрема);
- створення власних агентурних позицій у спеціальних службах противників «в цілях розвідки, диверсії та провокації»;
- внутріполітичний (догляд за станом безпеки в майбутній Українській державі);
- контроль за морально-політичним станом і лояльністю членів ОУН;
- протидія особливо небезпечним кримінальним злочинам з боку «шкідників і ворожих елементів для Українського народу і Організації».

Якщо СБ могла фізично ліквідувати ворожу агентуру або запідозрених у зраді, застосовувати «фізичний примус, погрози, побої, голод, випитування аж до втоми... коли свідок чи підозрілий мовчить або бреше», то судові санкції до визнаних винними мали психологічно-виховний вплив. Так, на сторінках підпільного періодичного видання «До бою» повідомлялося, що певні учасники руху

Опору за рішенням суду «повернули повну довіру і права» або «позбавлялися націоналістичних прав» чи «довічно виключалися з лав ОУН» [4, с. 150].

Інструктивні документи щодо дій на початковому етапі війни спрямовували націоналістичне підпілля на повстанські дії, диверсійно-терористичні акції проти Червоної армії та органів НКВС-НКДБ, знищення їхньої агентури, поширення паніки та підривної пропаганди. Причинами протистояння слугували кон'юктурне співробітництво останньої зі спецслужбами держав агресивного блоку, спеціальна діяльність СБ ОУН (Б), яка докладала зусиль до створення агентурних позицій в радянських партизанських та підпільних формуваннях з метою збору інформації та розкладу їх особового складу [7, с. 65].

Спочатку згідно інструкції ЦП оунівцям не заборонялося, в разі арешту, давати підписку про співпрацю з НКВС. Але вони повинні були негайно повідомити про це організаційне керівництво та СБ. Після цього дезінформувати НКВС і уникати участі в спец операціях ворога, а при найменшій загрозі викриття агент повинен був негайно йти у підпілля. Та вже з осені 1940 року за наказом ЦП всіх, хто співпрацював з НКВС, в цілях безпеки потрібно було розстрілювати [10, с. 270].

II Великий збір ОУН(б) розробив для КЕ в Західній Україні інструкцію з підготовки до війни – «Боротьба і діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки», в якій початок бойових дій проти СРСР розцінювався як відправний момент для розбудови національної державності. На території Польщі формуються три похідні групи (власні створювали і мельниківці). Вони мали окремі маршрути просування, зобов'язувалися вести пропаганду державного відродження України, створювати цивільну українську адміністрацію і поліцію [3, с. 7].

У структурі Краківського центру крайової езекутиви та нижчих територіальних ланок підпілля запроваджували окремі підрозділи (референтури) розвідки та контррозвідувального захисту (Служби безпеки). Своєю чергою, в їх рамках виокремлюються певні структурні підрозділи. Виходячи з потреб оперативного забезпечення формування та поточної діяльності підпільної мережі, підготовки збройного антирадянського виступу визначали пріоритетні функціональні обов'язки спецпідрозділів, готували відповідні нормативно-інструктивні документи та навчальна література.

Отже, в перші місяці війни перед керівництвом націоналістичного руху постало питання формування спеціальних підрозділів. За короткий час із малочисельних відділів безпеки ОУН вдалося сформувати потужну структуру СБ, одним із основних напрямків якої було проведення розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007. 176 с.
2. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто-Львів, 2014. Т. 13. 1045 с.
3. Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто, 1983. 34 с.
4. Веденєв Д. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Київ: Генеза, 2006. 408 с.
5. Веденєв Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів у Західній Україні в 1939 – 1941-х роках. Наукові записки. Київ, 2005. Вип. 28. С. 186-203.
6. Веденєв Д. Тасмний фронт Другої світової війни: розвідувальна та контррозвідувальна діяльність радянських органів державної безпеки в Україні (1939-1945 рр.). Нариси воєнно-політичної історії України. Острог, 2014. С. 318-340.
7. Веденєв Д., Трофимович В. Радянські органи державної безпеки на Волині в період німецької окупації. Історія органів державної безпеки на Волині: документально-публіцистичне видання. Луцьк: Ініціал, 2012. С. 63-68.
8. Книш З. Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках. Торонто, 1966. 431 с.
9. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: Документи ГДА СБ України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1311 с.
10. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1. 1939-1943. Москва, 2012. 1167 с.

Федорук Іванна Сергіївна – студентка групи І-41, факультет Міжнародні відносини, Національний університет «Острозька Академія», м. Острог, email: ivannafedoruk99@gmail.com

Науковий керівник – **Трофимович Володимир Васильович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри Історії, Національний університет «Острозька Академія», м. Острог.

Fedoruk Ivanna S. – student Faculty of International relations, the National University of Ostroh Academy, Ostroh, email: ivannafedoruk99@gmail.com

Research supervisor: **Volodymyr Trofymovych**, Doctor of Historical Sciences, Professor of the National University of Ostroh Academy, Ostroh.